

Bertrand Russell a Barcelona El Seminari de Filosofia: Eugeni d'Ors i Joan Crexells

Vides agitades

Del 29 de març al 3 d'abril del 1920 Bertrand Russell professà a Barcelona, invitat pel Seminari de Filosofia de l'Institut d'Estudis Catalans, que dirigia Eugeni d'Ors, un curs monogràfic de cinc lliçons¹ sobre la filosofia de l'atomisme lògic aplicada a la física i a la psicologia. Durant aquella estada, a més, Russell pronuncià una conferència a l'Ateneu Barcelonès (4 d'abril) sobre la situació política internacional i la qüestió social, i con-

¹ E. JARDÍ: *Eugeni d'Ors. Vida i obra*, Quaderns Crema, Barcelona:1990, p. 209, diu que les lliçons professades per Russell al Seminari de Filosofia en van ser sis, però pel resum del curs que un dels assistents, Andreu Muntaner, publicà en la revista *Quaderns d'Estudi*, 44 (1920), pp. 131-138 —i que, curiosament, el mateix Jardí cita en una nota a peu de pàgina (nota 107)—, sabem que en van ser només cinc. El pamflet que s'edità amb motiu del curs, i que es conserva als Arxius Russell (McMaster University, Hamilton, Ontario, Canadà), diu: «Aquest curs constarà de cinc lliçons que seran donades els dies 29, 30 i 31 de març, i 2 i 3 d'abril, a les set del vespre, al local del Seminari (Urgell, 187). El curs serà donat en llengua francesa. La inscripció és de 10 pessetes i pot fer-se al Seminari de Filosofia tots els dies feiners de dotze a una, i el dia 29 de cinc a set, i a la Secretaria de l'Institut d'Estudis Catalans, de dotze a una.» K. BLACKWELL i H. RUJA: *A Bibliography of Bertrand Russell*, vol. I, *Separate Publications 1896-1990*, Routledge, Londres:1994, ítem A33, pp. 75-76.

cedí una entrevista al periodista Josep Artís, d'*El Día Gráfico*, que es publicà el dia 8 d'aquell mes amb el títol «Hablando con Bertrand Russell. Un filósofo pacifista»².

Russell, en aquell moment, ja era un personatge remarcable. Els seus treballs en els camps de la lògica i la filosofia de les matemàtiques l'havien convertit en una autoritat en aquestes matèries. El seu prestigi en d'altres branques de la filosofia, com ara la metafísica i la teoria del coneixement, començava també a ser notable. Però el que més havia contribuït a la seva fama, fins al punt de fer que aquesta superés els estrets àmbits acadèmics i saltés a les pàgines dels diaris, fou la posició pacifista —d'un pacifisme actiu, militant— que havia adoptat arran de la Primera Guerra Mundial i que li havia valgut diverses sancions per part de les autoritats acadèmiques i governatives del Regne Unit. En efecte: el 1916 havia estat multat pel govern britànic amb cent lliures esterlines, per haver escrit a favor de l'objector de consciència E. Everett, i privat del càrrec de *lecturer* pel consell rector del Trinity College de Cambridge, també a causa d'un pamflet pacifista; el 1918 havia estat jutjat i empresonat a Brixton, durant sis mesos, per haver escrit un article sobre l'ús que es feia de les tropes americanes per reprimir els vaguistes. No obstant això, Russell havia tingut esma per escriure, mentre era reclòs a Brixton, el darrer dels seus llibres, la *Introducció a la filosofia matemàtica*, que publicà el 1919, en sortir de la presó.

Però si la maltempsada grossa, per a Russell, ja havia passat —més endavant es ficaria en nous embolics; de fet, sempre hi es-

² J. NUBIOLA: «Barcelona, 1920: Russell, Crexells i Ors», *Revista de Catalunya*, 106 (1996), pp. 50-56. Aquest article és en realitat la versió catalana de la ponència presentada per Nubiola en el Primer Congrés de Lògica, Metodologia i Filosofia de la Ciència a Espanya, que es va celebrar a Madrid el desembre del 1993. L'article es va publicar primer en espanyol i, més tard, en anglès i en català: «Bertrand Russell en Barcelona, 1920: Joan Crexells y Eugenio d'Ors como sus interlocutores», a E. BUSTOS *et al.* (eds.): *Actas del I Congreso de la Sociedad de Lógica, Metodología y Filosofía de la Ciencia en España*, UNED, Madrid:1993, pp. 452-455; i, en anglès, a *Russell. The Journal of the Bertrand Russell Archives*, 14 (1995), pp. 155-161. Nubiola, estudiós de l'obra d'Eugeni d'Ors, tingué notícies d'aquesta estada de Russell a Barcelona a partir de la informació que en donaven E. JARDÍ: *Eugeni d'Ors...*, *op. cit.*, i N. BILBENY: *Joan Crexells en la filosofia del Noucents*, Dopesa, Barcelona:1979. Aquesta informació, Nubiola l'ha sabuda ampliar considerablement.

taria ficat en un o altre, de més gros o de més petit, de caire social o privat—, Eugeni d'Ors, de qui havia partit, sembla, la iniciativa d'organitzar aquell curs, i el Seminari de Filosofia, que n'era l'entitat organitzadora, es trobaven aleshores en ple temporal.

El juny de l'any anterior, en el curs d'un viatge a Portugal, on havien estat invitats a fer diverses conferències, Eugeni d'Ors i el seu acompanyant, Joan Estelrich, es barallaren. L'afer no hauria tingut més transcendència si Eugeni d'Ors, amb la seva egolatria, la seva megalomania, la seva prepotència i d'altres intemperàncies que se li poguessin atribuir, no s'hagués enemistat, fins aleshores, amb gairebé tothom —començat pel flegmàtic Pompeu Fabra, a qui anys enrere havia discutit l'ortografia, i acabant per Ramon Turró, amb qui s'havia ficat per qüestions filosòfiques. Retornats a Barcelona, Estelrich, que tampoc no anava curt d'ínfules, començà a conspirar contra el seu cap i no cal dir que trobà orelles que li pararen atenció. Alguns membres del Seminari de Filosofia, entre ells Joan Crexells, es revoltaren contra el Pantarca —literalment, el qui mana de tot—, és a dir, contra d'Ors. No dic que les maniobres d'Estelrich fossin la causa del que s'esdevingué després. Estelrich, Crexells i la resta de professors que se'ls poguessin afegir, eren personal qualificat, però al capdavant subordinat, i d'Ors (o Xènius) era la gran figura intel·lectual del moment, amb molt de poder en l'aparell administratiu de la Mancomunitat. S'esdevingué, però, que a la revolta a dins del Seminari, se sumà la queixa dels funcionaris encarregats de portar els comptes de la Direcció d'Instrucció Pública, perquè Xènius, acostumat a campar al seu aire, no entregava els justificants de les despeses quan li eren demanats ni s'ajustava al rigor dels pressupostos. Es produí llavors l'amonestació formal i Xènius s'ho prengué molt malament. Per acabar-ho d'embolicar tot, s'afegia la circumstància que Xènius, que havia estat fidel durant anys a les directrius polítiques de la Lliga Regionalista, havia començat a flirtejar en els darrers temps amb el sindicalisme obrerista i revolucionari. De fet, ningú no li feia ni mica de cas, perquè una cosa són les extravagàncies purament verbals i, una altra, els fets, les actuacions reals diàries. Però Xènius, que tenia la pell molt fina i un ego com un temple de gran, pensà que anaven a per ell per aquesta qüestió dels sindicats, o si més no, així ho va voler fer creure als altres. Els líders dels partits dits d'esquerra, sobretot

els lerroxistes, es fregaren les mans perquè veieren en aquell afer una oportunitat excel·lent per a atacar el partit de govern (la Lliga) i el qui llavors era president de la Mancomunitat, el senyor Puig i Cadafalch. Els homes de la Lliga van ser acusats, pels lerroxistes i alguns catalanistes d'esquerra, en un ple de la Mancomunitat, d'anar contra la llibertat política dels funcionaris. Els de la Lliga es defensaren mostrant la mena d'abusos de poder —com ara fer festiu, als centres que depenien del seu control, el dia del seu sant— i d'irregularitats administratives, inexplicables, que havia comès Xènius i que havien estat, segons ells, la vertadera i única causa de l'amonestació. Els diputats que s'havien posat inicialment al costat de Xènius, davant l'evidència de les proves presentades, hagueren de retirar-se i convenir que l'actuació del director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat era indefensable. Així, el gener del 1920, d'Ors dimitia del seu càrrec. Continuava sent encara, però, secretari de l'Institut d'Estudis Catalans i cap del Seminari de Filosofia, tot i que la seva situació al capdavant d'aquells organismes devia ser, naturalment, després de l'esdevingut, i atès que ell havia volgut portar el conflicte al nivell de l'enfrontament personal amb el president Puig i Cadafalch, molt precària. De fet, era tan precària que, mentre Russell professava el seu curs a Barcelona, ja estaven preparant-li l'expulsió de la secretaria de l'Institut, que es decidí finalment en la reunió del 16 d'abril —poc temps després d'haver-se'n anat Russell, doncs³. Al capdavant del

³ J. NUBIOLA: «Barcelona, 1920...», art. cit., p. 53, diu: «Quan Ors rep Russell a Barcelona l'acabaven de destituir de la Secretaria de l'Institut d'Estudis Catalans». Es tracta d'una errada que té l'origen en una lectura no prou atenta del capítol VII, «La tempesta», del llibre d'E. JARDÍ: *Eugeni d'Ors...*, op. cit. És cert que Jardí inicia en la pàgina 209 el relat de l'episodi de l'estada de Russell a Barcelona amb les següents paraules: «Eugeni d'Ors havia deixat d'ésser secretari de l'Institut d'Estudis Catalans, però, almenys teòricament, continuava sent-ne membre i, com a tal, director d'aquell Seminari de Filosofia que li feia molta il·lusió. El Seminari havia invitat Bertrand Russell.» Però una mica més avall té ocasió de puntualitzar i diu: «Naturalment que Xènius, que passava en aquells dies pel tràngol de la seva expulsió de la Secretaria de l'Institut, degué acollir Bertrand Russell no sé si amb un mal humor prou dissimulat, però almenys amb una bona dosi de recança de no comptar, als ulls del britànic, amb la representació que el nostre personatge hauria volgut ostentar.» No és el mateix, certament, haver deixat de ser secretari, que estar passant pel tràngol de deixar de

Seminari de Filosofia romangué més temps: fins al febrer del 1921. Aquest fou, sembla, el seu darrer reducte en les institucions culturals catalanes.

Pel que fa a la seva col·laboració en la premsa, tampoc no podia quedar inalterada, és clar. El diari per al qual havia escrit Eugeni d'Ors, des del 1906, el seu cèlebre *Glosari* —*La Veu de Catalunya*— era l'òrgan d'expressió d'aquells que ara el feien fora de les institucions, això és, de la Lliga Regionalista de Catalunya. Ja sia per voluntat pròpia, com mantenen uns⁴, ja sia perquè els seus articles fossin rebutjats, com apunten d'altres⁵, el fet és que, després de catorze anys —l'última «Glosa» que aparegué en *La Veu* fou la del 8 de gener del 1920—, Xènius canvià de diari. Se'n passà, amb armes i bagatges, com se sol dir, a la competència —i per «competència» cal entendre ací la competència ideològica, a més de comercial. Buscà recer, i en trobà, primer, en *Las Noticias*, diari d'ideologia espanyolista (matís barceloní), on començà a publicar, el 22 de febrer del 1920, una secció intitolada «Las obras y los días» i, més endavant, en *El Día Gráfico*, diari de tendència espanyolista-esquerrana (matís barceloní), que dirigia el seu amic Màrius Aguilar. En aquest diari repregué, a partir del 20 d'abril, la publicació del *Glosari* en català. Aquestes dues col·laboracions les mantingué fins al juliol del 1921, quan partí cap a l'Amèrica austral, convidat a fer conferències en algunes universitats d'aquell hemisferi.

És en aquest context tan salat que es produí la visita de Russell, que venia acompanyat de Dora Black. Després de professar

ser-ho. El mateix Jardí, en la pàgina anterior (208), diu que el cessament d'Eugeni d'Ors com a secretari de l'Institut es va produir el dia 16 d'abril del 1920. Per tant, en el període en què es produí la visita de Russell encara ho era, tot i que, naturalment, devia tenir coneixement dels tràmits per a destituir-lo. Pel que fa a «la representació que el nostre personatge hauria volgut ostentar», es refereix al càrrec de director d'Instrucció Pública de la Mancomunitat de Catalunya, del qual havia estat obligat a dimitir —aquest sí— abans de l'arribada de Russell, concretament el gener de 1920. El que ha passat és que Jardí, volent referir l'episodi de l'estada de Russell a Barcelona i mantenir al mateix temps certa seqüencialització en les destitucions de l'Ors, hi ha barrejat les dues coses.

⁴ J. M. CAPDEVILA: *Eugeni d'Ors. Etapa barcelonina (1906-1920)*, Barcino, Barcelona:1965.

⁵ J. AULADELL: «Vindicació d'Alfons Maseras i dues gloses», *Avui* (3-III-1985).

el curs esmentat, Russell i la seva acompanyant continuaren viatge cap a l'illa de Mallorca, amb la intenció inequívoca de torrar-se com uns llagostins.

D'Ors mai no fou un intel·lectual d'una moralitat gaire fina. La seva megalomania, el seu desmesurat egocentrisme li ho impedien. En aquell moment, a més a més, se sentia rabiós, ultratjat, perseguit. No dubtà, doncs, a explotar la visita de Russell, a qui féu de cicerone durant l'estada, per a venjar-se dels qui l'estaven arraconant, per a reivindicar la seva vàlua i per a denunciar, novament, el tracte injust que rebia. Per a manio-brar en aquest sentit utilitzà les noves relacions periodístiques que havia establert després de la seva sortida de *La Veu*, a les quals, com ja hem dit, ja els anava bé que s'alcés una mica de polseguera.

Els papers

Mentre durava el curs, Andreu Montaner, professor del Seminari de Filosofia, va publicar diàriament en *La Veu de Catalunya* els resums de les lliçons professades per Russell. Aquests resums, més tard, van ser recollits i publicats en el número 44 (setembre del 1920) de la revista *Quaderns d'Estudi*, que editava el Consell de Pedagogia de la Mancomunitat, amb el títol «Curs Bertrand Russell: Matèria i esperit». És gràcies a aquest document que coneixem el contingut exacte i precís del curs i, fins i tot, la manera en què fou repartida en sessions la matèria.

En la primera lliçó, Russell exposà els principis de l'atomisme lògic. En la segona, va parlar de la subjectivitat que la teoria de la relativitat havia introduït en la física moderna. En la tercera, tractà de la matèria i la percepció. En la quarta, de la possibilitat d'estudiar l'esperit des de l'exterior sense recórrer a l'habitual mètode de la introspecció, és a dir, del corrent conductista i de l'objectivitat que aquest nou enfocament havia introduït en la psicologia. En la cinquena i última, es dedicà a l'anàlisi de la consciència i dels fenòmens psicològics en allò que tenen d'irreductible als fets físics i exposà les conclusions del curs. Per a la part en què exposava les seves idees sobre la física Russell va utilitzar el que ja havia publicat en *El nostre*

coneixement del món exterior (1914). Per a les consideracions sobre la psicologia, en canvi, utilitzà material del llibre que llavors preparava i que titularia *Anàlisi de la ment* (Library of Philosophy, Londres:1921)⁶.

En la brevíssima introducció que anteposà als seus resums, Andreu Montaner informava que les lliçons s'havien professat al Seminari de Filosofia de l'Institut de Ciències i, no gaire convençut de la síntesi que havia elaborat, s'exculpava amb les següents paraules: «Degut a l'escassetat d'espai ella és poc extensa i resulta, demés, un xic obscura per raó de la complexitat i, sobretot, la incoherència del curs.»⁷

L'extensió —set pàgines—, en realitat, era més que suficient, tractant-se d'un resum. Pel que fa a la «incoherència» del curs, fins i tot la lectura de la mediocre recensió elaborada per Montaner la desmenteix. Però, potser, ell mateix no comprenia massa bé el sentit de les notes que havia pres. Què hi farem!

De tots els papers que es van publicar arran de l'estada de Russell a Barcelona, aquest de Montaner és l'únic en què no s'observa cap intervenció ni cap influència de Xènius. D'Ors era encara en aquell moment director del Seminari de Filosofia, com hem dit, i, per tant, tenia certa autoritat sobre Montaner. Però ni en *La Veu* ni en els *Quaderns d'Estudi*, que en d'altres temps havien estat les seves plataformes, tenia ara res a fer. Qualsevol impertinència en el text hauria estat vetada, vull dir.

Xènius no es podia estar quiet mentre anaven desposseint-lo dels seus càrrecs oficials i barrant-li —o barrant-se ell mateix— portes editorials. És natural. Podia comptar encara amb algunes fidelitats i en els medis que feien l'oposició al partit en el govern l'havien rebut amb els braços oberts.

La revista *Estudio*, en el seu número d'abril del 1920, inseria una nota informativa⁸ on, després de dir que el filòsof gal·lès —el text diu «anglès»— havia estat convidat a professar aquell

⁶ La informació sobre el material que va utilitzar en el curs de Barcelona la donava el mateix Russell en l'entrevista que concedí a Josep Artís, però aquest no la va saber transcriure amb prou claredat. A més, es va fer un embolic amb els títols dels llibres. Vegeu J. ARTÍS: «Hablando con Bertrand Russell. Un filósofo pacifista», *El Día Gráfico* (8-IV-1920).

⁷ A. MONTANER: «Curs Bertrand Russell: Matèria i esperit», *Quaderns d'Estudi*, XII:44 (setembre 1920), pp. 131-132.

⁸ *Estudio*, VIII:88 (abril 1920), pp. 182-183.

curs en el Seminari de Filosofia de l'Institut d'Estudis Catalans, especificava que la invitació havia partit d'Eugeni d'Ors, de manera que requeia sobre ell tot el mèrit d'haver portat Russell a Barcelona. En la resta de l'escrit el nom del *glosador* no torna a aparèixer per a res, però és evident que la seva ideologia l'impregnava de cap a cap, de manera que podríem afirmar sense arriscar-nos que el seu autor —els treballs publicats en la secció «Ecos y notas» no anaven signats— n'era un decidit admirador.

També en l'entrevista que féu al filòsof britànic el periodista d'*El Día Gráfico* Josep Artís⁹ —en la concessió i posterior publicació de la qual hem de veure, necessàriament, la intervenció d'Eugeni d'Ors, que estava a punt d'iniciar la seva col·laboració en aquest diari— es diu que Russell havia estat «invitat per iniciativa de don Eugeni d'Ors». Artís tingué bona cura, a més, de deixar constància, tot al llarg del reportatge, que l'entrevista es produí al domicili de Xènius, on havia estat rebut amablement i on, fins i tot, veus quines coses, li havien donat te per beure. Juntament amb el text de l'entrevista, es publicà una fotografia on apareixen Russell, de perfil, i d'Ors, de cara, asseguts en butaques.

El text publicat en *El Día Gráfico* és lamentable des de tots els punts de vista. Que Artís no era un reporter gaire subtil, es veu d'una hora lluny. A més a més, l'entrevista no la portava gaire preparada, que diguem. Un dels apartats en què divideix el text el va titular, amb tota la barra, «I nosaltres sense saber-ne res». És l'apartat en què interroga Russell sobre la seva filosofia. La barra és sensacional, fenomenal. Per acabar-ho d'adobar, el text està minat d'errades de redacció i d'impremta que dificulten a cada moment la intel·ligibilitat. «La lògica matemàtica [se suposa que és Russell qui parla, tot i que en el text no es fan servir cometes ni cap altre signe que indiqui que es tracta d'una citació] va ocupar la meua atenció, des del 1900 al 1912. Els resultats d'aquests treballs estan continguts, sobretot, en l'obra *Principi Mathematic* [sic], que va escriure [ací torna l'Artís, sense avisar] en col·laboració amb el meu amic Whitehead.» Els lectors del diari devien preguntar-se qui era aquell Whitehead amic de l'Artís. Qui podia ser? En fi, l'entrevista concedida per

⁹ J. ARTÍS: «Hablando con Bertrand Russell...», art. cit., p. 9.

Russell al reporter d'*El Día Gráfico* només aprofitava perquè Eugeni d'Ors es donés importància fent-se retratar al costat del filòsof britànic.

El mateix objectiu —donar-se importància— perseguí Eugeni d'Ors en les dues *gloses* que publicà en relació amb el curs: «Bertrand Russell» i «Glosa nueva sobre Bertrand Russell»¹⁰. En la primera, escrita a l'arribada de Russell, anuncia el curs amb un manifest entusiasme. Diu: «Ara va de debò. Ara som a les altures.» I, perquè quedés ben clar qui havia estat el responsable d'aquesta elevació i l'únic que podia mantenir-la i fer-la durar, o fins i tot incrementar-la, superar-la, acaba l'article amb aquest anunci: «Després que ens hagin parlat de la Veritat, procurarem que ens parlen de la Relativitat. Després de Russell, també per a professar un curs monogràfic, procurarem que vingui Einstein.»

El plural, naturalment, és majestàtic. D'Ors es presentava així com l'home de les relacions internacionals, com l'intel·lectual autòcton il·lustre que podia fer venir a Barcelona les primeres figures de totes les àrees del saber. El cert és, però, que en el cas d'Einstein les gestions orsianes no van donar fruit. Einstein no vingué a Barcelona fins al 1923, quan d'Ors ja feia un parell d'anys que no tenia cap relació amb l'Institut d'Estudis Catalans. Xènius, que no pogué penjar-se en aquella ocasió cap medalla, escrigué tanmateix una *glosa* d'una petulància extrema, desconsiderada, absurda, una *glosa* que, a més, supurava ressentiment. Per a començar —cal tenir en compte que llavors escrivia per a l'*ABC*, de Madrid, i que, per tant, el seu públic n'era un altre— atacava els escriptors espanyols aliadòfils que durant la guerra, engegats, segons ell, pels prejudicis, havien dit que la ciència alemanya era un bluf. (Ell, en canvi, podia presumir ara —i, de fet, això feia— de no haver-se deixat enegar per cap dels dos bàndols, ni pel dels germanòfils ni pel dels aliadòfils, d'haver defensat des del primer moment la necessitat d'aturar el conflicte i, fins i tot, d'haver creat aquella associació antibel·licista dels Amics per la Unitat Moral d'Europa.) Però, quan la seva petulància realment se'n sortia de mare i deixava bocabadat era en l'apartat següent. Llavors deia, sense cap por

¹⁰ E. D'ORS: *Nuevo Glosario*, Aguilar, Madrid:1947, pp. 47-48 i 82-86, respectivament.

del ridícul, coses com ara aquestes: «Einstein ha acabat, com a final de les seves investigacions de físic, reduint la rebel·lia del concepte del 'moviment', minvant el camp del concepte —o fantasma— de l'«infinít». És finitista. Finitistes havien estat ja, com a final de sengles investigacions filosòfiques, Renouvier, a França; Duehring a Alemanya; i a Espanya, l'autor de la tesi *Els arguments de Zenó d'Elea i la noció moderna de l'espai-temps*. Però aquesta tesi —en què un esperit angoixat pel pragmatisme finisecular lluitava enèrgicament amb ell, reaccionava i treia camins per a un intel·lectualisme nou— té ja deu anys. Va ser presentada el juny del 1913. Està, des d'aleshores, arxivada a la Facultat de Lletres de la Universitat Central, i no ha pogut imprimir-se encara.»¹¹

L'autor d'aquella tesi doctoral és, evidentment, ell mateix, Eugeni d'Ors. D'Ors reclamava el mèrit d'haver anticipat, en l'àrea de la filosofia, algun dels resultats aconseguits per Einstein en la física i, tot passant, suggeria, jugant amb l'equivocitat de les paraules, la retenció, el segrest, del seu important treball. «Si és tan important, per què no ha pogut imprimir-se encara? —es demanava el lector—, qui pot fer la guitza d'aquesta manera al senyor Ors, arxivant un treball tan fenomenal?»

Las aporías de Zenón de Elea y la noción moderna del espacio-tiempo —aquest és el títol exacte de la tesi doctoral d'Eugeni d'Ors— va ser presentada, efectivament, a la Universitat Central de Madrid (Facultat de Filosofia i Lletres), el 1913. I, que jo sàpiga, no ha estat editada encara. Què pot contenir? No contindrà res. Si Xènius mateix no es preocupà mai de fer-la publicar, és que no valia res.

Si m'hi he entretingut, però, en el comentari d'aquesta *glosa* orsiana que no pertany en rigor al tema que ara tractem, ha estat, sobretot, perquè es vegi que Xènius sempre trobava la manera de portar l'aigua al seu molí. En la segona de les *gloses* sobre Russell —«Glosa nueva sobre Bertrand Russell»—, que va escriure quan el curs ja s'havia acabat i el professor britànic havia fet cap a Mallorca, després de comparar el cas de Russell —multat, desposseït de la seva càtedra i, finalment, empresonat— amb el de Sòcrates i dir que els temps que corrien eren adversos, a tot arreu, per als homes d'esperit i els pensadors, amollava:

¹¹ E. D'ORS: «Einstein», a *ibidem*, pp. 794-797.

«La vespra del diumenge de Rams es va inaugurar el curs de Bertrand Russell en el Seminari de Filosofia de Barcelona. Tres homes presidien la festa, tres homes que eren tres expulsats. Els va reunir físicament l'atzar, però moralment els havia donat destins paral·lels una llei històrica pregona.»¹²

La taula, evidentment, l'havien presidida Bertrand Russell, en qualitat de professor invitat, Eugeni d'Ors, en tant que director del Seminari, i una tercera persona el nom de la qual no ens ha arribat.

Sense citar explícitament el seu nom —recordem que en la glossa sobre Einstein tampoc no el cita—, però donant prou pistes perquè el lector assabentat l'identifiqués per les al·lusions, el *glosador* es posava així, ell mateix, sense cap escrúpol, a l'alçada moral i intel·lectual d'un Russell i, de passada, explicava la seva expulsió dels llocs directius en la Mancomunitat i en l'Institut d'Estudis Catalans no per nimietats administratives o enemistats personals, sinó per «una llei històrica pregona». Xènius s'idealitzava ell mateix i idealitzava la seva destitució. «Als ulls del vell món que es defensa —deia l'article—, no existeix avui ganivetada ni estupre pitjors que pensar.» El seu crim, i el crim de Russell, havia estat pensar. No cap altre. «Empresonat durant sis mesos per haver pensat —diu de Russell— que la guerra és dolenta, que el règim de la propietat privada ha de canviar-se, que el secret diplomàtic ha de ser abolit i subjecta a control democràtic la política internacional.» En definitiva, Russell i ell havien estat marginats perquè les seves idees eren contràries a l'ordre burgès —aquest era el vell món que es defensava. D'Ors, que esporàdicament i sense gaire consistència havia simpatitzat amb el sindicalisme, i atribuïa, com ja he dit, a aquestes simpaties la seva destitució, veia en Russell, que havia derivat des de posicions liberals fins a la defensa d'un socialisme gremialista, un destí paral·lel al seu. A això calia afegir, naturalment, que tots dos havien coincidit durant la guerra en la defensa de posicions antibel·licistes —l'un, promovent el moviment dels Amics per la Unitat Moral d'Europa i, l'altre, participant en la Union of Democratic Control.

Però si en el camp del pensament social, o polític, Xènius, en aquella etapa de la seva vida —no hem d'oblidar que més

¹² E. D'ORS: *Nuevo Glosario*, op. cit., p. 84.

tard s'adheriria al franquisme—, no tenia res que recriminar a Russell —atesa la coincidència que creia veure entre les actituds mantingudes pel britànic i les seves—, en l'ordre estrictament filosòfic, trobava, en canvi, que Russell anava lluny d'osques. Així, aprofitava la *glosa* per atacar les crítiques que havia fet el pensador britànic a l'evolucionisme filosòfic.

«Bertrand Russell —diu— ha combatut durament l'extensió excessiva que la ciència contemporània ha concedit a la teoria de l'evolució. Es tracta, com a molt, d'una fórmula biològica¹³, i encara de precària demostració i fragmentària, ha dit el filòsof —¿amb quin dret l'estenem a l'inorgànic i, fins i tot, erigim aquelles fórmules en lleis generals de l'Univers?...— Bé està, això, pel que fa a l'evolucionisme en tant que fórmula; mal, en tant que es tracta d'una visió de la vida, o, segons he dit alguna vegada, de l'evolucionisme en tant que religió. El primer podrà ser jutjat per Russell; el segon, jutja Russell i l'inclou.»

I, com a prova d'això darrer, més endavant, diu: «Aquesta creença en el canvi i en el seu sentit de millora; aquest evolucionisme religiós, és l'única cosa que, per als selectes, fa la vida digna de ser viscuda. Si el que jutgem perfecte no hagués d'arribar mai a existent; si el que jutgem raonable no hagués de traduir-se davant dels nostres sentits mai ¿per què pagar mil lliures de multa i escriure els *Principis de la filosofia matemàtica* [sic] en la cel·la de la presó, on tot bolxevic —el company de presidí de Russell sembla que ho era— i tota incomoditat tenen la seva residència, en lloc de fer-ho en la confortable pau del seu Trinity College?»

I conclou: «Bertrand Russell ha escrit, en pugna amb l'evolucionisme algunes de les seves millors pàgines. Bertrand Russell ha realitzat, per íntima, tal vegada inconscient, creença en l'evolució, alguns dels seus millors actes.»

Russell considerava que l'extensió indiscriminada de les teories científiques més enllà de l'àrea dels fenòmens que les necessitaven per poder ser explicats era un vici intel·lectual nefast, producte de la mandra mental i de l'ansia de generalit-

¹³ Fixeu-vos en la coincidència, que no pot ser casual, d'aquesta expressió amb el títol d'un treball que el mateix d'Ors havia publicat, l'any 1910, als *Archives de Neurologie* de París. El treball es titulava: «La formule biologique de la logique».

zació dels filòsofs. D'Ors, en canvi, havia volgut explicar en alguna de les seves elucubracions l'íntim secret del funcionament de la raó humana basant-se en metàfores tretes de teories i lleis de la biologia, que llavors era la ciència de moda. Filosòficament parlant, d'Ors i Russell eren l'un als antípodes de l'altre. En la «Nueva glosa» s'expressa aquesta incompatibilitat. Per un moment, el gust de l'argumentació s'imposa en d'Ors a la necessitat de l'autobombo. Però és només un moment.

Considerats en conjunt, per tant, aquests escrits originats per l'estada de Russell a Barcelona fan una impressió lamentable. Quan no els feia malbé la manca de preparació filosòfica de l'autor, era la preponderància d'interessos aliens a l'exercici de la filosofia allò que els havia desvirtuats. Si no fos per l'article que Joan Crexells va publicar en la revista *Quaderns d'Estudi* uns mesos abans de l'arribada de Russell, el saldo de la visita hauria estat absolutament decebedor.

L'article de Joan Crexells

Joan Crexells, que llavors era professor assistent del Seminari de Filosofia dirigit per Eugeni d'Ors, adreçava a Bertrand Russell, el 15 de març del 1919, una carta en què li demanava una fotografia i unes notes autobiogràfiques per tal de publicar un article sobre ell en la revista *Quaderns d'Estudi*¹⁴. Abans d'aquest article sobre Russell, Crexells havia escrit per a la mateixa revista articles sobre Hermann Cohen, Rudolf Eucken, Eduard Claparède, Alois Riehl, Benedetto Croce i F. C. S. Schiller¹⁵. Tenia, podríem dir, la mà trencada en aquesta mena de comandes, que mirà sempre de satisfer treballant amb una gran escrupolositat, informant-se copiosament i sense fer mai el més mínim intent de fugir d'estudi o donar gat per llebre.

L'article que Crexells escrigué sobre Bertrand Russell tenia, però, una característica que, ja al primer cop d'ull, el diferenciava de tots els altres: l'extensió. El text ocupa vint-i-sis pàgines de la publicació —mentre que els altres en tenen entre cinc, el

¹⁴ La carta va ser inclosa a J. CREXELLS: *Obres completes*, 4 vols., La Magrana, Barcelona:1996-1999, vol. IV, pp. 429-430.

¹⁵ *Idem*, vol. I.

més curt, que fou el dedicat a Rudolf Eucken, i dotze, el més llarg, sobre el psicòleg i pedagog suís Eduard Claparède— i fou donat al públic, amb el títol «La filosofia de Bertrand Russell», en dues tongades. La primera part —divuit pàgines— sortí en el número d'abril del 1919. Les vuit pàgines restants van ser inserides en el número corresponent al mes de maig¹⁶.

A banda de ser una exposició molt ben articulada i intel·ligent de la filosofia de Russell —la primera, a més, que es feia d'un autor del corrent analític de la filosofia en la nostra àrea cultural—, l'article de Crexells és també el primer text català en què són tractats temes de lògica matemàtica amb una certa extensió¹⁷.

En les primeres pàgines Crexells aprofitava la informació que li havia subministrat el mateix Russell per fer-ne un esbós biogràfic i donar una llista exhaustiva dels llibres que aquest havia publicat fins aleshores. Davant d'algunes obres —com ara l'*Exposició crítica de la filosofia de Leibniz* o els *Principis de les matemàtiques*— s'aturava per fer-ne un breu comentari elogiós. Però, en general, en aquesta part del text era bastant expeditiu. L'empresonament, la multa i l'exclusió de la càtedra que havien recaigut sobre el filòsof gal·lès li mereixen aquest prudent comentari: «No ens és possible, a causa de la insuficiència d'elements de judici, de prendre una posició entorn d'aquests fets tan delicats, però sigui'ns permès de fer observar la gravetat d'un allunyament de l'ensenyament universitari d'un

¹⁶ J. CREXELLS: «La filosofia de Bertrand Russell», *Quaderns d'Estudi*, any IV, vol II, núms. 3 i 4 (abril i maig del 1919), pp. 173-190 i 245-252. Ha estat inclòs a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I.

¹⁷ No era la primera vegada que Crexells tractava en els seus escrits temes relacionats amb la Lògica. En el conjunt de breus notes que titulà «Temes de filosofia» i que foren publicades en l'*Almanac de La Revista per a l'any 1919*, n'havia dedicat una a la lògica matemàtica. Per la mateixa època —final del 1918—, en l'article sobre el filòsof alemany Alois Riehl, també va dedicar un espai a exposar les opinions que aquest havia expressat en l'escrit *Lògica i epistemologia*, i que tractaven de temes com ara les relacions entre la lògica i la psicologia, el lloc de la lògica matemàtica en l'evolució de la lògica, etc. Finalment, a començament del 1919, en un article sobre Schiller publicat en els *Quaderns d'Estudi*, havia recollit les crítiques que el filòsof pragmatista llançava contra la lògica formal, que considerava una mena de passatemps inútil. Tots aquests escrits estan inclosos a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I.

professor de gran prestigi i competència, imposat per raons purament polítiques. El fet és prou greu per a l'autonomia de l'ensenyament i de la difusió de la ciència perquè calgui tenir-lo present.»

Ben lluny, per tant, de voler aprofitar les topades del filòsof amb les autoritats governatives i acadèmiques del Regne Unit per a proposar, com farien Eugeni d'Ors i l'autor de la nota d'*Estudio* —que havia dit coses com ara que el darrer llibre de Russell, escrit a la presó, ens havia de recordar «el seu misteri de dolor»—, la imatge del màrtir, del sant, de l'heroi intel·lectual. Crexells, en això, era probablement més noucentista que el mateix Eugeni d'Ors: les estridències, les exageracions, el tremendisme li repugnaven.

A continuació Crexells introduïa en l'article el tema de la filosofia com a ciència i denunciava la situació creada, al seu parer, pel predomini de l'interès per sistematitzar-ho tot, el sistematisme.

«Un sistema de Filosofia —deia— és un conjunt de tesis fonamentals lligades amb més o menys habilitat unes amb altres. El valor de l'obra construïda així no està en la veritat de les tesis mantingudes, sinó en l'originalitat i profunditat del conjunt de relacions que les mantenen.

»Un sistema de Filosofia ha de prendre una posició en relació amb cadascuna de les següents alternatives, en les quals la vaguetat i la imprecisió són essencials: Idealisme-Realisme; Espiritualisme-Materialisme; Determinisme-Indeterminisme; Empirisme-Racionalisme; Materialisme-Vitalisme-Animisme; Psicologisme-Logicisme i avui ja Individualisme-Socialisme; Materialisme històric-Idealisme, etc. Prenent una tesi de cadascuna d'aquestes alternatives i relacionant cadascuna d'elles amb les altres, fins a constituir un organisme, podem crear el sistema 'com una Minerva adulta i armada que es desprèn del cap d'un geni creador per, amb el temps, anar a raure al costat de les altres Minerves, conservades curosament en els silenciosos Museus de la Història'.»

La citació amb què acaba aquest fragment pertany a les pàgines introductòries de *La filosofia com a ciència estricta*¹⁸, d'Edmund

¹⁸ E. HUSSERL: «La filosofia com a ciència estricta», a *Fenomenologia*, Edicions 62, Barcelona:1999, pp. 52-53.

Husserl, que en aquesta part del text Joan Crexells segueix gairebé al peu de la lletra.

«El valor del sistema així constituït —continua l'article— no està tant en la veritat de cadascuna de les tesis en relació als problemes proposats, com en la coherència lògica, l'harmonia estètica o el valor moral del conjunt.» Els inconvenients són explicats més endavant: «Un progrés en aquesta concepció comparable al progrés científic és impossible; tot sistema reposa en 'punts de vista', en 'opinions', en 'parers', en 'assumpcions prèvies'; sistemes contraris poden coexistir, perquè no hi ha un problema davant del qual es situïn, sinó un problema interior en cadascun d'ells, d'harmonia entre diverses tesis més o menys justificadament triades.»

Tot seguit, Crexells oferia una síntesi de l'evolució de la filosofia des de la crisi del romanticisme, una síntesi que també havia manllevat a la visió que sobre aquesta mateixa època havia elaborat Edmund Husserl¹⁹. En farem un resum: durant el romanticisme la filosofia havia estat dominada per la dèria dels sistemes i cada filòsof havia volgut construir-se el seu. Com una reacció davant d'aquest estat de coses, en el segon terç del segle dinou, havia guanyat crèdit el naturalisme —el «positivisme», en la terminologia de Crexells—, que responia, bàsicament, a una exigència de científicitat en el tractament dels problemes filosòfics. Però, en interpretar aquesta exigència com una simple acceptació, en la filosofia, dels resultats contemporanis de les diverses ciències, que es donaven convenientment organitzats i presentats també sota la forma de sistema, s'havia generat una nova crisi i havia aparegut en escena l'escepticisme historicista, que afirmava que cada sistema era vàlid per a una època i una col·lectivitat humana determinades i prou, no hi havia respostes universalment vàlides per als problemes filosòfics. Era necessària una nova reforma de la filosofia que, superant tant el naturalisme com l'historicisme i abandonant l'interès sistemàtic, l'acostés a la ciència. (Fins ací el resum de les idees que Crexells havia copiat de Husserl). En fi, Crexells trobava que Russell era, en aquest sentit, un exemple a imitar: primer, perquè estava completament lliure de l'obsessió del sistema,

¹⁹ Compareu J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I., pp. 274-276, amb les pp. 53-56 de l'edició catalana de «La filosofia com a ciència estricta».

és a dir, de la pretensió de resoldre-ho tot per ell mateix, i, segon, perquè en el seu acostament a la ciència, a diferència dels positivistes, no copiava els resultats, sinó el mètode, el criteri, l'actitud.

En un article de l'any anterior²⁰ Crexells ja havia parlat de Husserl. Ara bé: la primera vegada que Crexells parla de la idea de la filosofia com a ciència és en l'article sobre Bertrand Russell. La lectura de *La filosofia com a ciència estricta* degué causar-li una forta impressió, perquè la influència d'aquest text es detecta també en d'altres articles seus de la mateixa època. Concretament, en l'article immediatament anterior al dedicat a Russell, de març del 1919, que tracta del pragmatista britànic F. C. S. Schiller²¹, i en el que immediatament el seguí, el juny del 1919, dedicat a Leonardo Coimbra i la seva filosofia: el creacionisme²². En el primer, la influència es detecta en la displicència que Crexells manifesta davant dels sistemes de filosofia²³. En el segon, la caracterització de l'estil literari del pensador portuguès, que és «ardent i apassionat sempre» i, per tant, gens «científic», és aprofitada per introduir l'exigència de científicitat —simplicitat i claredat— en el llenguatge de la filosofia. Crexells, que just un any abans havia proclamat la seva adhesió al neokantisme²⁴, començava a sentir-se cada cop més atret per la filosofia de Husserl i dels altres membres de l'escola de Brentano.

²⁰ J. CREXELLS: «William James: la filosofia moderna i el pragmatisme», *La Revista*, 75 (novembre 1918), pp. 381-384. Inclòs a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 296-303.

²¹ J. CREXELLS: «F. C. S. Schiller», *Quaderns d'Estudi*, any IV, vol. II, núm. 2 (març 1919), pp. 90-98. Inclòs a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 260-270.

²² J. CREXELLS: «Leonardo Coimbra: el creacionisme», *La Revista*, 90 (juny 1919), pp. 159-161. Inclòs a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 303-310.

²³ «En aquesta obra —diu referint-se al llibre *Lenigma de l'esfinx*— Schiller sembla haver-se posat davant d'un problema i haver-lo resolt dogmàticament amb un sistema de Filosofia nou en alguns aspectes, però, en essència i en propòsit, idèntic als innumbrables sistemes de Filosofia que hom va trobant en la història». J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I, p. 264.

²⁴ Vegeu les últimes línies de l'article «Hermann Cohen», *Quaderns d'Estudi*, any III, vol. III, núm. 1 (maig 1918), pp. 1-6. També inclòs a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I, pp. 223-229.

Tornant, però, a les característiques que Crexells elogia de la filosofia de Russell, una d'elles diu que és l'«esforç per a eliminar tots els elements que s'introdueixen subreptíciament en un problema i poden tornar-lo obscur (exemple: la crítica de la concepció del progrés en l'evolució, feta en diversos llocs)». Més endavant amplia aquesta informació: «Russell fa una crítica d'algunes incorporacions a la Filosofia dels resultats de la Ciència, per exemple, l'admissió que certs filòsofs fan, com a fet bàsic, de la teoria de l'evolució. La teoria de l'evolució, per ella sola, no indica sinó les lleis per les quals es regeix una petita part de la realitat: els éssers vius. Els filòsofs evolucionistes generalitzen aquesta teoria (que ja és ella mateixa una generalització d'un cert nombre de fets observats) i erigeixen l'evolució en llei bàsica de tota realitat. Però encara, moguts per interessos morals, per nobles, però aquí innecessàries, aspiracions íntimes, declaren que l'evolució es desenrotlla en un sentit progressiu, que l'evolució és un *progrés*. 'La vida orgànica, ens diuen, ha evolucionat gradualment des del protozoari fins al filòsof, i aquesta evolució, ens asseguren, és indubtablement un avenç. Malauradament, és el filòsof, no el protozoari, qui ens ho assegura, i no podem tenir cap seguretat que l'espectador imparcial estigui d'acord amb l'assumpció interessada del filòsof'. En descobrir-se la comunicació entre les espècies, l'home es sentí rebaixat de la seva proximitat al simi, però trobà la manera d'afirmar de nou el seu valor, inventant la teoria de l'evolució. L'home, és cert, descendeix del simi, però del simi a l'home dins la teoria de l'evolució hi ha un *progrés*. 'Així l'evolucionisme consta de dues parts: una no filosòfica, ans només una precipitada generalització d'un gènere que les ciències especials poden d'aquí endavant confirmar o refutar; l'altra no científica (l'element *progrés*), ans un simple dogma, indemostrat, pertanyent a la Filosofia per la matèria sobre la qual versa, però de cap manera deduïble dels fets en què l'evolució es basa'.»

Naturalment, aquest és el fragment que donà lloc a l'argument *ad hominem* que apareix en la «Glosa nueva». Això demostra fins a quin punt, en el cas de la filosofia de Russell, el mestre —Xènius— depenia de la informació que li proporcionava el deixeble —Crexells. La diferent posició adoptada per l'un i per l'altre davant la crítica que feia Russell de l'extensió de les idees evolucionistes posa també de manifest el contrast entre les seves

orientacions filosòfiques. De fet, la crítica dels sistemes que feia Crexells en l'article sobre Russell l'hauria poguda dirigir perfectament contra la filosofia d'Eugeni d'Ors: una filosofia d'intenció sistemàtica, que responia, bàsicament, a motivacions d'ordre moral i estètic i que, si s'acostava a la ciència de tant en tant, era només per apropiarse'n dels resultats.

Després del ràpid recorregut de les pàgines inicials per la vida i l'obra del pensador gal·lès, i una vegada aclarit que aquest no aspirava a construir un altre sistema, un sistema més, perquè en ell predominava l'interès científic sobre qualsevol altre tipus de motivacions, Crexells entrava pròpiament en l'exposició d'aquesta filosofia, és a dir, entrava en l'exposició dels principis de l'atomisme lògic: aquesta filosofia —explicava— no pretén informar sobre la realitat, sinó mostrar allò que és vàlid per a tots els mons possibles. Així, filosofia i lògica coincideixen, són la mateixa cosa. Les diferents ciències construeixen hipòtesis que ens permeten predir els fets del món real; però, en última instància, tot el nostre coneixement de la realitat deriva del coneixement sensible. Així, doncs, els objectes dels sentits són els objectes més reals que coneixem. Arribats en aquest punt, Crexells es dedicava a posar en relleu el contrast que existia entre les concepcions de Russell i el que ell, influït encara per Xènius, anomenava la manera «clàssica» de posar els problemes.

El termes «clàssica» i «classicista» aplicats a una certa manera d'entendre la filosofia els havia utilitzats Crexells, per primera vegada, en l'article titulat «William James: la filosofia moderna i el pragmatisme»²⁵. Allí, contraposava la línia empirista de pensament —dins la qual el pragmatisme modern no seria sinó la darrera fase evolutiva— a la línia «clàssica», representada, segons ell, per les filosofies de Plató i de Kant i continuada, en l'època contemporània, per Cohen i Husserl. Aquesta mateixa contraposició —amb la diferència que el pragmatisme no era ara esmentat per a res— la traçava de nou Crexells en l'article sobre Russell. Per tal d'il·lustrar-la, a més de recordar les línies bàsiques de les posicions de Plató i de Kant, es fixa en el tractament que dona Russell a les nocions d'espai, temps i nombre. La filosofia clàssica, diu, fonamenta sempre la dada sensible en

²⁵ J. CREXELLS: «William James...», art. cit., pp. 381-384.

una construcció racional pura, a la qual caldria atribuir, per tant, un major grau de realitat. Russell, per contra, atorgava primacia ontològica i epistemològica a la dada sensible. Per exemple, l'espai que privadament experimentem, amb els objectes deformats per la perspectiva, és clarament distint de l'espai uniforme i continu de la física. Per a Russell, l'espai indubtablement real és el que experimentem, l'espai sensible, i l'espai de la física no és sinó una construcció hipotètica a partir de les sensacions d'espacialitat. Des del punt de vista clàssic, s'esdevé tot el contrari: l'espai de la física, que és una construcció absolutament pura (sense barreja d'elements sensibles) i les lleis òptiques, que també són una construcció intel·lectual, ens permeten explicar les sensacions, les impressions subjectives de l'espacialitat.

Crexells trobava inacceptable l'empirisme radical de Russell. Però, si la filosofia de l'atomisme lògic no el convenia, en canvi, considerava que les aportacions de Russell al desenvolupament de la lògica matemàtica havien estat considerables, i n'assenyala tres en particular: la teoria de les relacions, la teoria dels tipus lògics i la contribució a l'aclariment del significat de la idea de classe²⁶.

La teoria de les relacions —afirmava Crexells— és importantíssima tant per a la lògica com per a la filosofia de les matemàtiques, ja que les relacions intervenen en la definició de les nocions matemàtiques fonamentals. Per exemple, la relació de similitud està implicada en la definició de nombre que donaven tant Russell com Frege: «El nombre d'una classe és la classe de totes les classes que són *similars* a ella». (Per cert, aquest és el primer text català on s'esmenta el nom del filòsof i matemàtic alemany.) Els lògics anteriors havien preferit ignorar les relacions i operar només amb les classes d'objectes que aquestes determinaven. Així, la relació xRy la consideraven definida pel parell de termes (x,y) . Però aquesta reducció originava alguns problemes, perquè x i y podien tenir, a més, una altra relació que no fos R , o, també, la relació R podia donar-se entre uns altres

²⁶ En les pàgines inicials de l'article, en comentar el llibre *Principis de les matemàtiques*, atribuïa també a Russell el mèrit d'haver organitzat «els resultats dels logicistes anteriors fins a convertir la lògica matemàtica en un cos de doctrina amb totes les característiques d'una disciplina científica». J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I, p. 271.

objectes que no fossin x i y . Per això, el millor era, com havia fet Russell, considerar les relacions en si mateixes i admetre la seva irreductibilitat a les classes que determinen.

La segona de les aportacions esmentades és la teoria dels tipus lògics, que va ser inventada per Russell com a manera d'evitar certes paradoxes. El cas més conegut és la paradoxa del mentider, que formularé en una de les seves moltes versions: «Aquesta oració és falsa». Si suposo que l'oració és vertadera, la consideració del seu contingut m'obliga a concloure que és falsa. Si, per contra, suposo que l'oració és falsa, com que el seu contingut afirma precisament això, he de concloure que és vertadera. La teoria dels tipus establia una jerarquia de llenguatges, de tal manera que cap classe de termes no podia ser, alhora, membre de la classe. En el cas de la paradoxa del mentider, el predicat «ser falsa» determina una classe (la classe de les oracions falses en aquell llenguatge, que a partir d'ara anomenarem O) i, per tant, no pot pertànyer al mateix nivell que la resta de l'oració, sinó a un llenguatge de nivell superior, o metallenguatge, que anomenarem L . La traducció que proposaria Russell de la versió que he donat de la paradoxa del mentider seria: «Aquesta oració és falsa en O », que com que és una oració de L , i no pas de O , seria simplement falsa i, per tant, no crearia cap tipus de problema.

Crexells, que explicava en l'article, a més de la paradoxa del mentider, la paradoxa de Burali-Forti sobre el nombre dels ordinals, advertia que, en la seva formulació, la teoria tenia encara alguns defectes i que el mateix Russell no n'estava completament satisfet.

Pel que fa a la idea de classe, després de destacar la importància que el problema havia tingut en la història de la filosofia —«les disputes de l'Edat Mitjana entorn dels universals, diu, no eren més que discussions entorn de la idea de classe»—, exposava breument la solució aportada per Russell: «La classe és simplement una ficció lògica per a significar el conjunt de valors per als quals una funció proposicional és certa. Fora d'aquest context, la classe no té cap sentit. Per exemple, la classe dels éssers mortals és el conjunt de valors per als quals la proposició 'x és mortal' és vàlida.»

Una solució que, com remarca Crexells, es pot considerar anàloga a la donada per Russell a la teoria dels objectes per

mitjà de l'anàlisi que fa de les descripcions definides, és a dir, de les expressions de la forma «el tal i tal», que és precisament el punt que passa a tractar a continuació: «La frase 'l'autor de la *Iliada*' no té cap significació fora del context on apareix. De manera que, com en el cas de la classe, no ha d'estudiar-se separadament el terme 'l'autor de la *Iliada*' de la proposició on apareix, per exemple, 'l'autor de la *Iliada* és Homer'. Ara bé: l'estudi d'aquesta proposició pertany a la Lògica i, per tant, no hi ha problema respecte a la seva existència ni a la de cap dels seus membres, sinó solament respecte a la seva veritat formal.»

Segons Russell, només el coneixement directe —això és, la percepció sensible— ens podia informar de l'existència d'un objecte. Això donava a Crexells l'oportunitat de comparar la posició de Russell amb la dels fenomenalistes, els neorealistes, els neokantians i els deixebles de Franz Brentano (Meinong i Husserl), és a dir, amb algunes de les escoles filosòfiques que més forrolla feien en aquell moment, i arribar a la conclusió que la de Russell era una posició singular, única, comparable, en tot cas, només amb la de Leibniz —i ací acaba l'article—, amb qui Russell havia compartit, entre d'altres coses, l'interès per la lògica matemàtica i l'actitud científica davant dels problemes.

L'aventura frustrada

Abans he dit que l'article aparegué en els números dels *Quaderns d'Estudi* corresponents als mesos d'abril i maig del 1919. La publicació efectiva, però, tingué lloc una mica més tard, durant la tardor. Joan Crexells s'esperà fins a poder tenir a les mans almenys el número d'abril per tal d'escriure novament a Bertrand Russell. La carta, que acompanyava la tramesa de dos exemplars de la publicació, està datada el 22 d'octubre del 1919, i es conserva, com la primera (la que li havia adreçat set mesos enrere, demanant-li un retrat i unes notes autobiogràfiques), als Arxius Russell de la McMaster University Library de Hamilton, a Ontario (Canadà). El document és interessant, perquè revela els interessos i els projectes de Crexells en aquella època²⁷.

²⁷ Aquesta segona carta també va ser inclosa a J. CREXELLS: *Obres...*, op. cit., vol. IV, pp. 431-432.

En la carta, després d'explicar que la publicació de l'estudi s'havia retardat una mica i que la segona part eixiria en el número següent de la revista, Crexells demanava a Russell que li digués si les dades i l'exposició filosòfica que contenia l'escrit eren correctes i que li indiqués la universitat on professava aleshores. Tot seguit, Crexells s'explicava: «Acabo de finalitzar els meus estudis universitaris i sempre he estat molt interessat en les qüestions de lògica i especialment en la lògica matemàtica. He llegit els estudis de Couturat, alguns de l'escola de Peano, alguna cosa de Schröder i els seus treballs *El nostre coneixement del món exterior*, *Misticisme i lògica*, *Introducció a la filosofia de les matemàtiques* i, d'un temps ençà, estic estudiant els *Principia mathematica*. Desitjaria esdevenir el seu deixeble directe, després d'haver-ho estat d'una manera indirecta, a través de la lectura dels seus llibres. Demanaré a les institucions oficials de la ciutat una beca per anar a estudiar a Anglaterra i intentaré fer aquests estudis sota la seva direcció.»

Pel novembre, Russell respongué proposant a Crexells l'assistència a uns cursos seus.

Els coneixements que, de Barcelona estant, anava adquirint Crexells sobre els corrents contemporanis de la filosofia eren molt apreciats, sòlids i passablement actualitzats —com ho demostren els seus treballs d'aquella època. Tanmateix, ell covava encara l'esperança de poder prosseguir algun dia aquests estudis a l'estranger, sota el guiatge d'un mestre il·lustre. El primer moviment que realitzà en aquest sentit fou la carta, la segona carta, que adreçà a Bertrand Russell. Tenia llavors vint-i-tres anys.

Ateses les conviccions filosòfiques que havia manifestat fins aleshores, la tria no deixava de ser sorprenent. Significava, al capdavant, que havia decidit donar prioritat a la seva especialització en una àrea concreta. La lògica i les investigacions sobre els fonaments de les matemàtiques —en la carta deixava ben clar que eren aquests els ensenyaments que li interessaven— estaven llavors experimentant un considerable progrés i Russell n'era un dels capdavanters. El propòsit de Crexells, doncs, no era en absolut forassenyat.

És possible que, cap a la darreria del 1919, Crexells fes algunes gestions davant les institucions barcelonines —l'Ajuntament o, potser, el Consell de Pedagogia— per tal d'anar a estudiar amb Russell, i que aquestes gestions no reeixissin. Sigui com sigui,

pocs mesos després acceptà una oferta del diari *La Publicidad* per a fer-se càrrec de la corresponsalia a Berlín. Marxà a mitjan mes de març del 1920, en companyia del seu amic Josep Maria de Sagarra, que també hi anava enviat pel diari madrileny *El Sol*. De manera que, només per uns dies, Crexells no es pogué trobar amb Russell a Barcelona.

Les corresponsalies als països europeus sembla que van exercir una poderosa, irresistible atracció sobre els intel·lectuals catalans nascuts cap a final del segle dinou. Als noms de Joan Crexells i Josep Maria de Sagarra, caldria afegir el de Josep Pla, que fou el corresponsal a París, a Itàlia —la Itàlia que es preparava per a l'ascensió al poder de Benito Mussolini— i en no sé quants indrets més. La moda —per dir-ho així— l'havia inaugurada uns anys abans Agustí Calvet (*Gaziel*), escrivint des del París assetjat per l'exèrcit alemany el *Diari d'un estudiant*. Per cert, *Gaziel* abans del seu èxit periodístic havia volgut dedicar-se professionalment a la filosofia. Fins i tot es presentà a unes oposicions a càtedra, però no les guanyà. Abans de *Gaziel*, les corresponsalies eren una mena de títol honorífic. Vull dir que no eren remunerades. S'aprofitava un personatge que estigués ja a l'estranger per qualsevol altre motiu per a proposar-li la col·laboració en les planes del diari. Amb l'esclat de la guerra europea la cosa canvià. La fam de notícies sobre el conflicte augmentà la venda de diaris i, alhora, determinà l'aparició del corresponsal d'ofici —a l'altre, al corresponsal amateur, com que no cobrava, no se li podia exigir que escrivís notícies de debò ni, naturalment, que s'exposés a les incomoditats de viure en una àrea trasbalsada per la guerra. El final de la conflagració no es pot dir que dugués, precisament, la pau i la tranquil·litat. Diversos estats europeus entraren en un període de transformacions polítiques radicals. D'altra banda, estava la qüestió del deute de guerra, que enverinava la pau signada a Versalles. Els corresponsals, doncs, encara podien fer feina. Naturalment, per poc preu, perquè els diaris catalans, tret d'alguna excepció, no havien sortit encara de la precarietat econòmica. La solució era enrolar-hi gent jove, a qui la il·lusió del viatge i el gust de la novetat fessin oblidar les incomoditats del viure a dispesa i de l'anar sempre curts de bitllets.

Crexells, a Alemanya, en aquella avinentesa —després hi tornaria dues vegades més—, s'hi estigué fins a final d'any i complí

escrupolosament amb les seves obligacions periodístiques: envià al seu diari prop de quaranta articles informant de la situació política i econòmica, de la vida quotidiana, de les estrenes teatrals i de les modes artístiques i literàries. Sovint intercalava en el comentari de l'actualitat un bocí de filosofia accessible, que el lector del diari pogués fàcilment digerir. En els comentaris estètics seguia encara fidel a l'ideari orsià —mediterranisme, classicisme, etc. En política, feia declaracions nacionalistes i antimonàrquiques —directament, criticava el kàiser Guillem, però al lector català no li costava gaire de veure que tot el que deia contra el kàiser podia aplicar-se a Alfons XIII. En economia, defensava la superioritat del sistema liberal sobre el comunisme. S'interessà molt pels problemes econòmics —dels quals, abans d'anar a Berlín, ja en tenia alguna idea, perquè havia fet estudis a l'Escola de Comerç—, i els posava en relació amb la qüestió social. En aquest sentit, crec que el mateix Crexells deia que Alemanya era en aquell moment un autèntic laboratori, perquè hi havia, per una banda, el problema del fort endeutament contret per l'Estat durant la guerra, agreujat encara per les considerables sumes que, en concepte de reparacions, havia de pagar als Aliats i, per l'altra banda, al país s'havia produït una revolució. L'experiència del periodisme havia obert la curiositat de Crexells a aquests nous temes, però la filosofia continuava sent la seva dèria principal. Tot just abans de marxar a Alemanya, en un article titulat «Coneixement i objecte: una antinòmia»²⁸, Crexells s'havia plantejat un dilema. Quan tornà, l'havia resolt, o millor dit, havia pres partit.

El dilema que s'havia plantejat Crexells era: què és preferible: l'idealisme dels neokantians o el realisme de Husserl i els altres deixebles de Franz Brentano? Fins aleshores havia tendit a remarcar només les coincidències entre aquelles dues escoles: antipsicologisme i aspiració a una filosofia científica en els mètodes i en l'actitud. En aquell article, en canvi, per primera vegada, plantejava la incompatibilitat dels dos corrents filosòfics. Davant del problema de la relació entre la realitat i el coneixement, els neokantians donaven prioritat al coneixe-

²⁸ J. CREXELLS: «Coneixement i objecte: una antinòmia.», *La Revista* (1-IV-1920), pp. 66-67. Inclòs a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I., pp. 64-69.

ment —la realitat és sempre la realitat *coneguda*—, mentre que Husserl donava prioritat a la realitat —la realitat és independent del coneixement i el condiona. En una conferència que pronuncià a la Universitat de Salamanca poc després d’haver tornat d’Alemanya, Crexells es decantà per la solució que donaven al problema Brentano, Husserl i Meinong. La conferència, que es titulà «El renacimiento de la Escolástica», va ser ressenyada per Josep Pla en les pàgines de *La Publicidad*²⁹ i, mesos després, amb el títol lleugerament canviat —«El retorn a l’Escolàstica»— fou publicada íntegra i en català en *La Revista*³⁰. D’aquesta conferència de Crexells sempre m’ha intrigat una mica l’èmfasi que posa en la paraula «escolàstica». És cert que Franz Brentano va ser un especialista en Aristòtil i que el seu pensament s’inspirà en alguns autors escolàstics, però Husserl, Meinong o Scheler, poden ser considerats en algun sentit pròxims a l’«escolàstica»? El corrent filosòfic que promogueren pot ser qualificat de «retorn a l’Escolàstica»? Em sembla que no. Una de les denominacions que s’han proposat per designar conjuntament aquests autors, entre els quals hi ha diferències notables que impedeixen parlar d’escola, és la de «realistes alemanys»; d’aquesta manera, alhora que es remarca la seva oposició a l’idealisme, els distingeixen del moviment realista anglosaxó³¹. Més sovint, els aglutinen entorn de la fenomenologia, en qualitat de precedents —Brentano— o d’adllaters —Meinong. Totes dues designacions tenen defectes i, si no són preses *cum grano salis*, poden ser desorientadores.

²⁹ J. PLA: «Segunda conferencia de Crexells en Salamanca: el renacimiento de la Escolástica», *La Publicidad*, edició de la nit (11-III-1921). Al peu de l’article hi ha una nota de la redacció que diu que l’article havia estat rebut amb molt de retard. El dia 8 de març, també en l’edició de la nit, el mateix diari havia publicat «Primera conferencia de Crexells en Salamanca: el sentido de la cultura moderna». Les conferències pronunciades per Crexells a Salamanca, doncs, van ser aquestes dues. Josep Pla ha deixat escrites les incidències d’aquell viatge, que va fer acompanyant Joan Crexells, en el llibre *Madrid, 1921*.

³⁰ J. CREXELLS: «El retorn a l’Escolàstica», *La Revista*, 140 (juliol de 1921), pp. 210-214. Inclòs a J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I., pp. 90-102.

³¹ És el cas d’Emile Bréhier. Vegeu la seva *Histoire de la Philosophie*, Presses Universitaires de France, 1a ed., París:1945. Hi ha traducció al català: *Història de la Filosofia*, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona:1998-2002, 3 vols.

Així i tot, no ho són tant com la forçada assimilació a l'escolàstica. He pensat si Crexells, que en retornar d'Alemanya havia aconseguit a Barcelona un contracte com a professor auxiliar de la càtedra de Lògica Fonamental³² —la càtedra que ocupava Josep Daurella— no volia, amb aquella conferència, guanyar-se el favor del senyor catedràtic, neoescolàstic tancat i inamovible, com hem tingut ocasió de veure.

Sigui com sigui, hi ha, a banda d'aquest, altres fets destacables que es van produir en la vida de Crexells després de la seva tornada d'Alemanya i que tenen relació amb la seva voluntat de dedicar-se professionalment a la filosofia: cal esmentar, d'una banda, l'elaboració de la seva tesi doctoral —*Les veritats absolutes*— i, de l'altra, el fet que, finalment, es decidís a sol·licitar una beca a la Junta para Ampliación de Estudios per tal d'anar a estudiar amb Russell.

Les notícies que ens han arribat sobre la tesi de Joan Crexells són contradictòries. Els editors de les *Obres completes* daten la lectura de la tesi el 1919³³. Però això és incompatible amb la informació que dona Josep Pla en els *Homenots*, on assegura que Crexells anà a Madrid la primavera del 1921 per fer uns exàmens del doctorat³⁴. El testimoni de Jaume Serra Hunter, antic professor de Crexells a la Universitat de Barcelona, encara complica més les coses, dient que el seu deixeble mai no arribà a presentar cap tesi³⁵. Finalment, Alexandre Galí, en el llibre XIXè de la seva monumental i desmarxada obra *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, diu, en referir-se a *Les veritats absolutes*, que hem de parlar d'«assaig de tesi», millor que de «tesi doctoral», «puix Crexells —assegura— no era doctor», i situa l'elaboració de l'escrit «entre l'any 1921 i el 1922, o sigui al retorn del seu primer viatge a Alemanya»³⁶.

³² Qui dona aquesta informació és N. BILBENY: *Joan Crexells...*, op. cit., p. 27.

³³ Vegeu J. CREXELLS: *Obres...*, op. cit., vol. I, p. 311.

³⁴ Vegeu els llibres de J. PLA: *Homenots. Primera sèrie*, Destino, Barcelona:1969, pp. 440-442, i *Madrid, 1921*, Selecta, Barcelona:1957.

³⁵ J. SERRA HUNTER: «La vocació filosòfica d'En Crexells», *La Nova Revista*, 2 (1927), p. 117.

³⁶ A. GALÍ: *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936*, llibre XIXè: «Congressos i moviment científic i filosòfic», Fundació Alexandre Galí, Barcelona:1986, p. 244.

Deixant de banda la qüestió de si Crexells arribà o no a ser doctor —potser inicià el procés però mai no el culminà³⁷—, la datació de la tesi —o assaig de tesi— que donen els editors de les *Obres completes* no pot ser de cap manera la correcta. M'explico: el primer impuls de Crexells en filosofia va ser, com ja he dit, adherir-se al neokantisme. Els treballs «Hermann Cohen», «*La natura i la història*», de Pedro Dorado Montero, «Temes de filosofia», «William James: la filosofia moderna i el pragmatisme» i «Leonardo Coimbra: el Creacionisme», tots publicats entre 1918 i 1919, segueixen aquesta línia. En els dos darrers, a més, es detecta una tendència a compatibilitzar el neokantisme i la filosofia husserliana. L'1 d'abril del 1920, dies després de marxar Crexells cap a Alemanya, es publicava en *La Revista* l'article «Coneixement i objecte: una antinòmia», que palesava la incompatibilitat entre les dues línies de pensament —la neokantiana i la husserliana—, i a la tornada, exactament l'1 de març del 1921, Crexells llegia a Salamanca la conferència «El renacimiento de la escolástica», en què prenia partit a favor de Brentano i Husserl i en contra del neokantisme. L'evolució filosòfica de Crexells el va portar, doncs, del neokantisme inicial, amb aproximacions puntuals a la filosofia de Husserl, a la preferència pel realisme germànic, amb franc refús del neokantisme. Aquesta darrera és, precisament, la posició que adopta en l'assaig de tesi doctoral, que tracta de la lògica segons les idees de Bolzano i de Husserl. Si la tesi hagués estat defensada, com diuen els editors de les *Obres completes*, el 1919, Joan Crexells no hauria evolucionat mai, sinó que hauria estat sempre un indecís que queia constantment en contradiccions o, el que és pitjor, un farsant que simulava plantejar-se un dilema quan ja el tenia resolt de feia temps. Com que això no sembla probable, i l'orientació de l'assaig de tesi coincideix amb les preferències manifestades l'1 de març del 1921 a Salamanca, és lògic pensar que Alexandre Galí tenia raó en aquest punt de la datació i que Crexells hauria redactat *Les veritats absolutes* «entre l'any 1921 i el 1922». Això, a més, coincidiria amb la informació que dona Pla³⁸.

³⁷ Potser, aquesta és l'única manera de conciliar els dos testimonis més directes que tenim: el de Josep Pla i el de Jaume Serra Hunter.

³⁸ Després d'haver redactat aquest paràgraf, em vaig adonar, en una nova relectura de *Les veritats absolutes*, que el mateix Crexells havia deixat cons-

Sigui com sigui, Crexells tenia previst, el 1921, continuar dedicant-se a la lògica, per això va sol·licitar la beca. En una carta que adreçà a Unamuno després del viatge a Salamanca exposa els seus plans: «He demanat a la *Junta para Ampliación de Estudios* una pensió per tal d'anar a Anglaterra. Voldria estudiar el moviment filosòfic anglès contemporani, davant del qual ens trobem a Espanya perfectament desorientats, cosa que contrasta amb el coneixement que ací es té de la filosofia alemanya, de la qual coneixem fins i tot els autors insignificants. A més a més, treballaria sobre coses de Lògica matemàtica, de les quals ja fa molt de temps que m'ocupo. Si la sol·licitud fos resolta favorablement, a principi del proper curs marxaria a Anglaterra.»³⁹

Així, doncs, malgrat el temps transcorregut i el pas pel periodisme, Crexells es mantenia en la seva intenció. Qualsevol dels dos objectius assenyalats en la carta —especialitzar-se en la moderna lògica matemàtica i familiaritzar-se amb la filosofia britànica—, per si sol, justificava de sobres la concessió de la beca, que tanmateix li fou denegada.

Dels tretze filòsofs que pensionà la Junta para Ampliación de Estudios des de la seva creació, per reial decret, el gener del 1907, fins a l'esclat de la Guerra Civil, en què s'interromperen les seves activitats, dotze van triar fer els seus estudis a Alemanya, encara que cinc d'ells visitaren també universitats d'altres països (tres anaren a França; un, a Suïssa; i un altre, a Itàlia). L'únic

tància de la data en què redactava el seu treball: «Observi's —diu— que hem definit la veritat absoluta com aquella veritat no condicionada per cap estat de fet. De manera que no podrà ser una veritat absoluta cap veritat que deixi de ser-ho en el moment que el seu subjecte experimenti alguna modificació. La veritat 'aquesta taula és negra' pot deixar de ser-ho en un moment donat. Així, doncs, no serà una veritat absoluta. Per tal que ho sigui, és necessari que una determinació temporal intervingui i es digui 'aquesta taula, el dia 15 de gener de 1921, és negra'. Així, l'objecte real 'aquesta taula' pot canviar o desaparèixer, sense canviar o desaparèixer l'objecte 'aquesta taula el dia 15 de gener de 1921'.» J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. I, p. 409. Evidentment, aquestes línies de Crexells fan sobrer la meua argumentació respecte de la data en què fou escrit el treball. Tanmateix, considero que el paràgraf que vaig redactar continua tenint valor expositiu, en la mesura que aclareix les fites de l'evolució filosòfica de Crexells, i això m'ha decidit a deixar-lo com està.

³⁹ J. CREXELLS: «Cartes», a *Obres...*, *op. cit.*, vol. IV, pp. 441-443.

pensionat que no anà a Alemanya per res fou Adolfo Bonilla y San Martín, però el seu era un cas del tot particular: catedràtic d'Història de la filosofia a la Universitat Central de Madrid en el moment de demanar l'ajut, la seva intenció era escriure una història de la filosofia espanyola monumental i exhaustivament documentada, per la qual cosa s'havia proposat aconseguir reproduccions dels manuscrits llatins de Maimònides, Lull, Servet, etc., que es conservaven al British Museum de Londres i a la Bibliothèque National de París⁴⁰. Si exceptuem, doncs, aquest darrer cas, sembla clar que la Junta, en el seu propòsit de renovació de la cultura filosòfica a l'Estat espanyol, caigué en la trampa de la unilateralitat, acceptant només peticions que incloïen un període més o menys llarg de formació a les universitats alemanyes. No vull insinuar —que quedi això ben clar— que es tractés d'una orientació conscientment programada i estratègicament imposada pels responsables de la política de pensions de la institució. No arribaven a tant. La unilateralitat que es produí degué ser el producte combinat dels prejudicis i la imprevisió dels adalils de la renovació cultural espanyola i de la manca d'imaginació dels peticionaris. Sigui com sigui, la sollicitud de Crexells, que hauria posat, en el cas d'haver estat atesa, una mica de contrapès a la germanofília imperant i hauria obert una línia d'absorció cultural —en lògica i en filosofia— força prometedora, anà a parar a la galleda de les escombraries.

Les veritats absolutes

Les veritats absolutes —*Las verdades absolutas*, en realitat— és l'escrit més extens i de més volada de tots els elaborats per Crexells. Es dóna com a segur, com hem vist, que havia de ser —o fou— la seva tesi doctoral, cosa que explicaria la seva redacció en espanyol, quan tots els altres escrits de Crexells sobre temes relacionats amb la filosofia, excepte els articles que pogué inserir en el diari *La Publicidad*, estan redactats en català —durant les tres primeres dècades del segle XX, a més

⁴⁰ E. FERNÁNDEZ: «Los becarios de filosofía de la Junta para Ampliación de Estudios y sus repercusiones en la filosofía española anterior a la Guerra Civil», *Cuadernos Salmantinos de Filosofía*, 5 (1978), pp. 435-446.

de ser el castellà l'única llengua amb validesa acadèmica a l'Estat espanyol, només la Universitat Central de Madrid estava autoritzada a realitzar les proves i expedir el títol de doctor i, per tant, el canvi de llengua era inevitable. Sigui com sigui, el text romangué inèdit fins al 1933, quan, mort ja Crexells, els seus amics Carles Riba i Joan Estelrich l'exhumaren per tal d'incloure'l en el recull *Primers assaigs*, juntament amb la sèrie d'articles sobre filòsofs contemporanis que havia escrit per als *Quaderns d'Estudi* i *La Revista*⁴¹.

Publicat en el seu moment, és a dir, al començament de la segona dècada del segle XX, *Les veritats absolutes* hauria esdevingut la primera aportació seriosa per a la introducció del corrent fenomenològic de la filosofia a Catalunya, a més de contenir una nova incitació per a l'estudi dels darrers desenvolupaments en l'àrea de la lògica i els fonaments de les matemàtiques, afegint-se en aquest darrer sentit a d'altres treballs del mateix Crexells, principalment al seu article sobre Bertrand Russell. L'any 1933, però, quan fou donat al públic, la cultura catalana ja comptava amb intel·lectuals que havien arribat per altres mitjans als mateixos resultats: Joaquim Xirau, que professava a la Universitat de Barcelona d'ençà del 1928, havia ja publicat diversos treballs entorn de la fenomenologia⁴², i David Garcia Bacca, que no trigaria a ser nomenat també professor de l'*Alma Mater* barcelonina, donava aquell mateix any a la impremta els *Assaigs moderns per a la fonamentació de les matemàtiques*⁴³. Aquest retard de 10 anys en la publicació és, doncs, la causa que l'assaig de Crexells no exercís un paper determinant en l'evolució del pensament català posterior.

Independentment, però, de la seva eficàcia en la renovació de la cultura filosòfica a Catalunya, *Les veritats absolutes* és un text de filosofia magnífic. En el primer capítol, titulat «Introducció històrica al problema», Crexells exposava quina era, des del seu

⁴¹ J. CREXELLS: *Primers assaigs*, Llibreria Catalònia, Barcelona:1933.

⁴² J. XIRAU: *El sentit de la veritat*, La Revista, Barcelona:1929 (n'hi ha una edició anterior en espanyol: *El sentido de la verdad*, Cervantes, Barcelona:1927) i «Notas sobre la fenomenología filosófica de Edmund Husserl», *Revista de Pedagogía*, vol. III, 30, pp. 201-208, i 31, pp. 257-261 (juny-juliol del 1924).

⁴³ D. GARCIA: *Assaigs moderns per a la fonamentació de les matemàtiques*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona:1933.

punt de mira, la situació de la filosofia en el seu temps: arraconada per l'imparable progrés dels coneixements científics, a la filosofia no li quedava cap altre remei que cercar un àmbit de problemes on la ciència no pogués arribar, perquè en cas de superposició dels àmbits, és clar, la filosofia no tenia res a fer —si obtenia els mateixos resultats que la ciència, era sobrera; si n'obtenia de diferents, no tenia credibilitat. Les eixides que fins aleshores s'havien provat eren: o bé la renúncia al pensament racional, en la línia de la filosofia de Bergson; o bé el neokantisme, que, sense renunciar al coneixement racional, proposava dirigir l'atenció vers el subjecte, en comptes de dirigir-la cap a l'objecte, i estudiar les condicions a priori del coneixement; o bé l'historicisme, que partia de la diferència fonamental entre les ciències naturals i la història i proposava aquesta darrera com a centre de la reflexió filosòfica; o bé, finalment, la direcció donada a la filosofia per Bolzano, Brentano i Husserl, que deien no ocupar-se dels objectes reals —aquests queien sota la jurisdicció de la ciència—, sinó d'uns objectes ideals: els significats. Crexells, si més no a l'hora de fonamentar la lògica, un tema que ocupa sis dels nou capítols que integren l'estudi —dels altres tres, un és la introducció i els altres dos, que va deixar per al final, versen sobre problemes relacionats amb la teoria del coneixement—, es decanta per la darrera opció.

La lògica que presentava Crexells en *Les veritats absolutes* era distinta de la lògica tradicional, que era la que coetàniament explicava Daurella a la seva càtedra. Aquesta —oblidant ara tot el relacionat amb la Lògica material o Criteriologia, la Metodologia i la Noètica, i centrant la nostra atenció únicament en la Lògica formal— tenia per objecte els conceptes, el judicis i els raonaments tal com es formen, o haurien de formar-se, en la ment humana —Daurella en diria «ànima», i no «ment»— per tal d'assolir la veritat. Per això, aquesta part anava precedida en els manuals d'un extens capítol introductorí titulat generalment «Prenocions psicològiques». La lògica tradicional era, doncs, una lògica psicologista, si més no en la intenció. Una lògica que partia d'uns presumptes coneixements sobre el funcionament real del psiquisme humà amb vista a ordenar el pensament per a la consecució de la veritat. Tant se valia que aquells pretesos coneixements de la ment humana fossin pures elucubracions metafísiques sense cap base científica i experimental. La intenció

era fonamentar la lògica en una psicologia. La lògica que havia assumit Crexells, en canvi, la lògica de Bolzano i de Husserl, aspirava a aïllar l'element lògic pur, separant-lo de la seva clofolla psíquica i lingüística. D'una banda, hi ha el judici, l'activitat de jutjar tal com té lloc en els subjectes humans reals. D'una altra, l'expressió d'aquests judicis, la seva concreció per mitjà de paraules en l'oració. I de l'altra, encara, la proposició, que és el correlat intencional d'aquells judicis i el significat d'aquelles oracions. Aquesta, a diferència d'aquells, no té una existència real. És un objecte ideal. Dels judicis, se n'ocupa la psicologia. De les oracions, la gramàtica. La lògica no té res a veure amb aquestes disciplines i s'ocupa únicament de les proposicions. Però cal encara filar més prim, restringir més l'objecte: «En el correlat ideal al qual es refereix un acte real de jutjar, existeixen més elements que els que determinen la veritat o falsedat del judici. Cada paraula és molt més rica en sentits que els que determinen la seva veritat o falsedat i que són representats en el judici real. Però a la lògica només li interessen els elements que determinen la veritat o la falsedat i a l'home, en el moment que s'interessa només per la veritat o la falsedat, no li interessen tampoc més que els esmentats elements.»⁴⁴

La lògica només s'ocupa del caràcter fonamental de les proposicions. Això és: només s'ocupa de les proposicions en tant que són veritats o falsedats. Per a Crexells, una veritat és, doncs, una proposició: un objecte ideal, transcendent i, cal remarcar-ho, independent respecte de qualsevol subjecte: «En realitat, ni el subjecte psicològic, ni l'immanent, ni el transcendental, crea la veritat; la veritat és descoberta. I contràriament a la tesi de Kant, cada dia sembla més clar que el subjecte en l'acte de coneixement, obeeix les lleis de l'objecte i no li dicta a l'objecte les seves.»⁴⁵

Fins ací Crexells no ha fet més que seguir les idees de Bolzano i de Husserl sobre la lògica. Engrescat, però, amb la possibilitat d'eliminar completament el subjecte, Crexells farà un pas més: eliminar també qualsevol referència al jo en el criteri de certesa.

Tradicionalment la filosofia —Husserl inclòs— ha acudit a l'evidència com a criteri de coneixement vertader. Però l'evi-

⁴⁴ J. CREXELLS: *Obres...*, op. cit., vol. I, pp. 374-375.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 364.

dència és generalment entesa com un sentiment subjectiu i, en aquest cas, quina seguretat ens ofereix? A més, per aquest camí recauríem en el psicologisme. Crexells coneix els esforços de Husserl per separar l'evidència de qualsevol mena de sentiment subjectiu, psicològic, per fer-la dependre de la naturalesa de la proposició. Tanmateix, si es fa servir l'evidència com a criteri de veritat, la referència a un hipotètic subjecte, per molt transcendental que sigui, és ineliminable. En aquest punt, Crexells se separa de Bolzano i de Husserl. Al seu parer, la lògica ens proporciona la possibilitat de prescindir totalment de la subjectivitat. Entre les proposicions existeixen relacions com ara la compatibilitat (quan es possible la seva veritat simultània), la incompatibilitat (quan no ho és), la implicació (quan la veritat d'una exigeix la veritat de totes les altres), etc. Hi ha, en particular, un cas d'implicació al qual Crexells dóna una gran importància, perquè és —diu— «el fonament de la deducció»: «La veritat d'una proposició el predicat de la qual és un concepte compost, implica la veritat de la proposició el contingut de la qual no tindria cap altra variació que la del fet que el predicat sigui una de les parts de l'esmentat compost.»⁴⁶

Com que aquestes relacions es donen entre proposicions en si, i no en relació amb el subjecte que les pensa, la seva objectivitat és absoluta i, en aquest sentit, Crexells creu que ofereixen les màximes garanties de certesa. El criteri de coneixement vertader ha de basar-se en les notes de les proposicions que ens permeten relacionar-les unes amb altres. El criteri de coneixement vertader és, per a Crexells, la deducció.

Naturalment, ja havia previst algunes de les possibles objeccions. En primer lloc, admetia, és clar, que la deducció no funciona en el buit. Cal partir d'uns principis o axiomes. I, com ens assegurarem de la veritat d'aquests axiomes sense recórrer a l'evidència? En segon lloc, la deducció funciona segons uns principis. Com els arribem a conèixer? No per deducció, certament. En tercer lloc, una deducció no és sinó una tautologia. Mai no podrà generar veritats noves. El mètode deductiu és estèril, no fa avançar el coneixement.

Crexells responia a la segona objecció dient que els principis de la deducció són precisament la compatibilitat, la incompa-

⁴⁶ *Ibidem*, p. 414.

tibilitat, la implicació, etc., és a dir, les relacions entre les proposicions en si, les quals, a més a més, estarien implícitament contingudes en la mateixa idea de veritat. Per tal de respondre a les altres dues objeccions recorre als progressos en les matemàtiques i a la lògica matemàtica.

Sobre la necessitat d'uns axiomes situats al principi de la cadena deductiva, diu: «Ha de remarcar-se que la matemàtica moderna mira d'evitar aquest element pertorbador dels axiomes entesos com a veritats no obtingudes per demostració, optant per reduir-los, en rigor, a elements de definició, o per demostrar-los. I una definició no és vertadera ni falsa (...). De manera que al principi de la cadena de deduccions pot perfectament no donar-se una veritat, sinó una definició. Així, les propietats de la suma es dedueixen, no d'una veritat prèvia, sinó d'una prèvia definició de la suma i de les propietats dels nombres naturals, de la definició dels nombres naturals.»⁴⁷

Aquest recurs a les definicions com a punt de partida de les demostracions l'inclourà en el plantejament i la resposta a la tercera objecció: «Es pot encara objectar que, en el cas que la deducció fos l'únic criteri de coneixement, el nostre coneixement no seria més que una immensa tautologia d'allò que haguéssim prèviament exposat en les definicions. De manera que la marxa del nostre coneixement seria la següent. Es posaria per definició un objecte i s'anirien fent sobre aquell objecte les afirmacions contingudes en la definició. De manera que, pròpiament, l'única afirmació feta seria: A és A.

»Però cal remarcar que les proposicions obtingudes per pura deducció de definicions són, de vegades, molt distants de la primitiva definició, perquè els seus predicats es constitueixen:

»a) D'elements continguts d'una manera no ostensiva en els predicats de la proposició. Per exemple, el predicat 'racional' contingut en el concepte 'home'.

»b) D'elements deduïts dels predicats atribuïts per definició a una cosa o inclosos implícitament en la definició.

»c) D'elements que convinguin o es dedueixin exclusivament de la negació d'algun dels predicats de la definició, i que són predicats negativament de l'objecte. Per exemple, la nota de racionalitat aplicada per definició a l'home, implica que li és

⁴⁷ *Ibidem*, p. 418.

exclosa la d'irracionalitat. La irracionalitat va lligada necessàriament amb la irresponsabilitat; així, doncs, l'home no és irresponsable.»⁴⁸

Els exemples de debò, però, els extraurà també en aquest cas de les matemàtiques, o millor dit, del que els lògics han dit sobre les matemàtiques: «Cal remarcar que les geometries no euclidianes dedueixen una part del seu contingut de la negació de l'atribució del postulat d'Euclides als objectes sobre els quals versen. I cal remarcar també que als nombres transfinitos, en matemàtiques, els són atribuïdes qualitats nascudes de la negació del predicat fonamental dels nombres naturals (l'aplicabilitat del principi d'inducció completa).»⁴⁹

Si això darrer —segons indica una nota a peu de pàgina— ho ha pres de la *Introducció a la Filosofia Matemàtica*, de Bertrand Russell, el que ve a continuació ho ha tret de *La lògica deductiva en la seva darrera fase de desenvolupament*, de Padoa: «L'aplicació de criteris purament deductius, segons el principi d'identitat, porta, d'altra banda, diu Padoa, a conclusions de la forma 'triangle equilàter=triangle equiangle', proposició deduïda, en la Geometria d'Euclides, de la definició separada de les dues espècies de triangles. Aquesta proposició és evidentment una cosa molt important, malgrat haver estat obtinguda per una simple deducció.»⁵⁰

Per tant, conclou Crexells, es poden obtenir per deducció veritats noves.

La convicció en la fertilitat i la seguretat del mètode deductiu explica que Crexells, fins i tot després d'haver assumit les idees de Bolzano i de Husserl sobre la lògica, mantingués l'interès per la lògica matemàtica i, més concretament, per la lògica matemàtica tal com l'havia desenvolupada Russell. És a dir: per la lògica matemàtica entesa com una anàlisi de les formes de la deducció. La lògica de Schöder, que aconseguia la matematització restringint el seu objecte a l'anàlisi de les relacions d'extensió entre els dos termes de la proposició (subjecte i predicat), tenia, al seu parer, un interès molt menor: «La lògica matemàtica entesa d'aquesta manera tracta d'una sola mena de judicis, això

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 419-420.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 420.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 421-422.

és, d'aquells que tenen un predicat de quantitat com ara el citat com a exemple en el text: 'els conceptes d'home i animal racional són idèntics'. [Però] la lògica matemàtica, especialment en Russell, s'ha alliberat d'aquesta limitació, perquè, més que no les relacions quantitatives, en el judici examina les formes de deducció: és a dir, que l'adjectiu 'matemàtica' expressa ací l'atenció al procés de la deducció, característic de la matemàtica, més que no la consideració purament quantitativa.»⁵¹

El malaguanyat Crexells

Crexells era un jove ple de recursos. Després de rebre la negativa de la Junta para Ampliación de Estudios, decidí orientar els seus passos cap als estudis tècnics. A la Catalunya de les primeres dècades del segle XX, les oportunitats de dedicar-se professionalment a la creació intel·lectual eren tan minses que tothom que empenia aquell camí procurava de guardar un roc a la faixa, per si les expectatives no es complien. El roc a la faixa de Crexells fou l'estadística. Melcior Font⁵², que el conegué personalment, i conegué gent que l'havia conegut, escriví que, des del batxillerat, Crexells havia compartit el gust per la literatura amb l'afecció per les matemàtiques —un fet no gaire habitual a les nostres terres, que solen donar matemàtics semianalfabets i lletraferits incapaços de calcular una arrel quadrada. Quan Crexells es decantà pels estudis filosòfics, aquella afecció primerenca sembla que es transformà i donà lloc a l'interès per seguir les especulacions entorn dels fonaments de l'aritmètica i la geometria i les ganes de conèixer el desenvolupament d'aquella nova lògica que utilitzava els mètodes i el simbolisme matemàtics. Però, al costat d'aquesta «depuració» —diríem— de l'afecció per les matemàtiques, al costat d'aquesta matemàtica subtil i filosofitzada, Crexells conservà sempre —probablement els estudis que cursà a l'Escola de Comerç tingueren gran importància en aquest sentit— l'habilitat per moure's en el terreny de la matemàtica aplicada i rutinària, de la

⁵¹ *Ibidem*, nota a peu de p. 385.

⁵² M. FONT: «Joan Crexells. (Dades per a una biografia.)», *Revista de Catalunya*, vol. XXXII (1927), pp. 158-177.

matemàtica, en definitiva, de l'industrial i del botiguer —el seu pare, que aleshores ja feia temps que era mort, s'havia enriquit fabricant i venent miralls i Crexells, sembla, havia hagut de vèncer resistències familiars per a escapar del negoci i dedicar-se a la filosofia. Aquesta habilitat per a veure l'entrellat matemàtic de la vida pràctica ja s'havia manifestat durant la seva primera estada a l'estranger, en els informes que envià de la complicadíssima situació econòmica alemanya per al diari *La Publicidad*. Potser fou llavors que, com que s'havia hagut d'interessar pel difícil problema que tenien plantejat els governants alemanys —mantenir l'equilibri entre les necessitats financeres d'un Estat en bancarrota i les reivindicacions econòmiques dels obrers, que al capdavant eren els qui havien fet la revolució que havia acabat amb l'anterior estat de coses—, trobà una altra forma de «depurar» la seva habilitat amb els nombres, una nova manera de barrejar les matemàtiques amb els problemes teòrics que l'interessés. Perquè una cosa és clara: a Crexells, de les matemàtiques, fins i tot de les matemàtiques pràctiques, només l'interessava la teoria. Si li hagués agradat simplement comptar, i específicament comptar moneda, sempre hauria estat a temps de tornar a la botiga familiar i seure davant la caixa. No dic que no l'atragués també la idea de solucionar definitivament, amb el canvi d'orientació que imposà als seus estudis, el problema del *modus vivendi*, que és el problema menys teòric de tots. La filosofia, tal com anaven les coses, li podia donar només els diners justos per a fer la viu-viu. I, això, sense possibilitats de comprometre's i fer plans de futur, perquè, a sobre, els contractes que aconseguia eren eventuals —des del primer, que li proporcionà Eugeni d'Ors, de professor assistent al Seminari de Filosofia, fins al que llavors ocupava, a l'Escola Normal de la Mancomunitat, com a professor contractat pel Consell de Pedagogia. La perspectiva de passar pel tràngol d'unes oposicions a càtedra, que, quan no estaven manífesjades pels clericals, eren un simple simulacre preparat pels prohoms de la Institución Libre de Enseñanza, li devia fer angúnia, i més després de l'experiència que havia tingut amb la Junta para Ampliación de Estudios, que aquests darrers controlaven. Així, doncs, quan l'Ajuntament de Barcelona convocà oposicions per a proveir una plaça de cap municipal d'estadística, Crexells degué veure les portes del cel obertes. Estudià amb braó i, en

les proves, que es convocaren al final del mes de març del 1922, en sortí guanyador. La plaça que acabava d'aconseguir —i que finalment no pogué ocupar pels problemes que sorgiren amb el canvi de règim, és a dir, per la dictadura del general Primo de Rivera— tenia a més l'avantatge que anava associada a la concessió, per part del consistori, d'una borsa d'estudi que havia de permetre al futur funcionari ampliar la seva formació als centres de l'estranger capdavanters en l'aplicació de tècniques estadístiques que ell triés. No caldrà dir l'al·licient que, per a Crexells, això suposava. Si no fos perquè sabem que llavors ja barrinava casar-se i tenir família, pensariem que havia preparat aquelles oposicions i s'havia presentat a les proves només amb l'objectiu d'alçar novament el vol de Barcelona.

Crexells trià, en primer lloc, d'anar a Munic, on esperava fer el semestre d'estiu. Escrigué al seu amic Carles Riba, que era en aquella ciutat alemanya, dient-li que esperava trobar-se amb ell cap al final del mes d'abril, però sorgiren llavors tota mena de problemes i entrebancs burocràtics que obligaren Crexells a ajornar una i altra vegada el viatge⁵³. Entre d'altres, estava el compromís que tenia adquirit amb el Consell de Pedagogia. Els directors de la institució no veien de bon ull que Crexells marxés abans d'acabar-se el curs acadèmic. Tot plegat el féu romandre encara alguns mesos a Barcelona.

Aquest temps d'espera és ple d'esdeveniments que afectaran d'una o d'altra manera la seva vida. D'una banda, les Joventuts Nacionalistes —agrupació amb la qual s'identificava Crexells—, després del fracàs de la campanya de Cambó «per una Espanya Gran», s'escindeixen en bloc de la Lliga Regionalista i participen en la fundació del nou partit Acció Catalana. D'altra banda, el diari *La Publicidad*, on Crexells no havia deixat mai de col·laborar d'ençà la seva primera estada a Alemanya, canvia de propietaris i, després d'un breu període en què fou controlat per la patronal, es converteix en l'òrgan d'expressió d'Acció Catalana, catalanitzant-se i passant a titular-se *La Publicitat* —això, però, s'esdevindrà quan Crexells ja serà a Munic. Finalment, Cambó i Estelrich fan els primers passos per engegar la Fundació Bernat

⁵³ Segueixo la informació que el mateix Crexells dóna sobre aquell període de la seva vida en les cartes que adreçà al seu amic Carles Riba. Vegeu J. CREXELLS: *Obres...*, *op. cit.*, vol. IV.

Metge per a la traducció al català dels clàssics grecs i llatins i Crexells rep l'encàrrec de traduir tot Plató.

Quan, al començament del juliol del 1922, després d'haver acabat el curs als Estudis Normals, Crexells, finalment, pot guillar de Barcelona i fer cap a Munic, va carregat fins al coll de feina: a més de fer pràctiques a l'Institut d'Estadística de l'Ajuntament de la capital bavaresa fins al final de mes —a l'agost es traslladarà a Berlín per continuar amb el pla d'estudis que havia presentat a l'Ajuntament de Barcelona—, ha de reiniciar la tasca de corresponsal per a *La Publicitat* i preparar l'examen d'una assignatura de la carrera de Dret que arrossegava d'ençà que havia iniciat els estudis universitaris —com molts altres estudiants aprofitats de l'època, Crexells volgué simultaniejar els estudis de Dret amb la carrera de preferència, en el seu cas la Filosofia, però pel que sembla el Dret Romà del doctor Díaz se li entravessà de mala manera i el féu desistir, si més no temporalment, del propòsit.

A mitjan setembre Crexells retornarà a Barcelona per fer els exàmens i casar-se. A l'equipatge porta el *Lexicon Platonicum* d'Ast, que ha adquirit a Berlín, i que utilitzarà en les traduccions de Plató.

A l'octubre viatja de nou a Berlín per completar la seva formació. L'acompanya la seva esposa. Durant aquesta estada a Alemanya —la tercera—, Crexells, que ha iniciat ja la traducció dels diàlegs platònics, tradueix també una peça teatral breu de Gogol —*Història d'un casament*— per al Teatre Artístic de Millàs i llig abundant literatura: Bernat Metge, Txèkhov, Strindberg, Wedekind, Shaw i el poeta Hölderlin, que l'enlluernarà. Les cròniques que envia a *La Publicitat* tracten generalment de temes polítics i econòmics —Alemanya ha entrat en el període d'inflació galopant i els francesos han ocupat la conca del Ruhr—, però de tant en tant també hi insereix algun article relacionat amb els descobriments literaris que va fent. Mentrestant procura mantenir-se informat sobre el que s'esdevé a Catalunya, sobretot en el terreny polític, que ha cobrat molta animació d'ençà de l'escissió de la Lliga i l'aparició d'Acció Catalana. Un discurs de Cambó l'impulsa a escriure una sèrie de quatre articles demostrant la viabilitat econòmica de la independència dels Països Catalans⁵⁴. Una mica abans d'emprendre

⁵⁴ «L'endemà de les festes», *La Publicitat* (10, 13 i 17-II i 1-III-1923).

aquest treball, adreça una carta al seu amic Carles Riba, on li diu: «Com haureu pogut veure us he dedicat l'article sobre Hölderlin que va sortir ple d'errades⁵⁵. Penso escriure'n dos o tres més sobre Hölderlin, però ho vaig retardant perquè no tinc temps d'escriure amb calma el que penso. Després, això de la Ruhr i el discurs d'En Cambó, m'han donat una sèrie de temes que m'ho han interromput. Voldria tenir encara que només fossin tres mesos, per escriure una sèrie de coses quelcom serioses que tinc pensades, entre elles quelcom sobre filosofia, però estic ofegat de feina i em sap greu exposar algunes coses que poden ésser interessants a corre-cuita i fragmentàriament.»⁵⁶ Són els inconvenients de la dispersió.

La trajectòria de Crexells en els anys posteriors no serà gaire diferent del maremàgnum que he descrit fins ara. Des del final del 1923 residirà uns mesos a Londres, completant la seva formació tècnica al Galton Laboratory. Des d'allí continuarà enviant articles a *La Publicitat*, ara amb informació sobre la vida i la política al Regne Unit. El 1924 tornarà a Barcelona per fer-se càrrec de la secretaria d'estadística del Foment del Treball Nacional. En *La Publicitat* dirigirà la pàgina d'informació econòmica. També escriurà alguns assaigs filosòfics, que publicarà normalment en la *Revista de Catalunya*. D'altra banda, començaran a aparèixer els volums de diàlegs de Plató que ha anat traduint per a la Fundació Bernat Metge. El 1925 es llicenciarà en Dret i serà novament nomenat professor auxiliar de la Universitat de Barcelona, on aquesta vegada s'ocuparà de l'assignatura de Llengua i Literatura espanyoles. El maig del 1926, enviat pel Foment, emprèn el seu darrer viatge, tot i sentir-se ja malalt, per terres de Polònia. A la tornada, passa uns dies al balneari de La Preste per tal de recuperar-se, però és inútil: els metges recomanen la intervenció quirúrgica. Mor a Barcelona el 13 de desembre del 1926. Havia nascut el 15 de març del 1896 al número 10 de la Rambla de les Flors. Tenia, per tant, trenta anys.

Filòsof, periodista, economista. El polifacetisme de Crexells i la seva mort tan prematura van donar peu a les naturals

⁵⁵ Es refereix a l'article «Hölderlin, el poeta de l'hora», *La Publicitat* (25-I-1923).

⁵⁶ Carta a Riba del 6-II-1923. J. CREXELLS: *Obres...*, op. cit., vol. IV, pp. 486-488.

especulacions sobre el que hauria estat el seu futur. Melcior Font⁵⁷ i Jaume Serra Hunter⁵⁸ defensaren que la seva autèntica vocació era l'acadèmica i que, per tant, hauria acabat per encaixar, d'una o d'altra manera, en la Universitat, desentenent-se progressivament de les altres facetes de la seva activitat —que ells consideraven accessòries. Josep Pla⁵⁹, en canvi, suggerí que la cosa no era tan senzilla, perquè, contra el que tothom esperava, Crexells no havia volgut abandonar mai el periodisme i, a més a més, per la seva preparació, potser estava destinat a esdevenir un alt funcionari molt útil i competent. Evidentment, tots tenien la seva part de raó. Crexells, sobretot en els darrers anys, fou un personatge molt dispers. Ara bé: fins a quin punt la seva fou una dispersió voluntària? En un país normal amb unes institucions acadèmiques normals i eficients Crexells s'hauria pogut dedicar a la filosofia, que fou, al cap i a la fi, la seva primera vocació. I, en canvi...

⁵⁷ M. FONT: «Joan Crexells...», art. cit.

⁵⁸ J. SERRA HUNTER: «La vocació filosòfica...», art. cit., pp. 114-117.

⁵⁹ J. PLA: «Joan Crexells», a *Homenots...*, *op. cit.*